

بررسی ارزش‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع)

فاطمه سادات احمدی^۱

چکیده

نهضت امام حسین (ع) به عنوان یکی از برجسته‌ترین رویدادهای تاریخی و دینی، تجلی‌گر ارزش‌های اخلاقی و انسانی است که آثار اجتماعی عمیقی بر جامعه اسلامی و فراتر از آن برجای گذاشته است. این قیام با محوریت اصولی همچون عدالت‌خواهی، ایثار، صداقت، وفاداری، عفو و ایمان، زمینه‌ساز تحولات گسترده فرهنگی، اجتماعی و سیاسی شد که تا امروز الهام‌بخش جنبش‌های عدالت‌طلبانه و آزادی‌خواهانه در جهان باقی مانده است. از جمله آثار اجتماعی این نهضت می‌توان به رسوا ساختن رژیم ظالم بنی‌امیه، بیداری اجتماعی و فرهنگی، تقویت روحیه ایثار و فداکاری، ایجاد وحدت و همبستگی میان مسلمانان، احیای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر و حفظ میراث ناب اسلامی اشاره کرد. این ارزش‌ها نه تنها در سطح فردی، بلکه در ساختارهای اجتماعی و سیاسی جامعه تأثیرگذار بوده و موجب شکل‌گیری هویت دینی و اخلاقی جامعه اسلامی گردید. تحقیق حاضر، با رویکرد توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از منابع معتبر تاریخی، دینی و پژوهشی به گردآوری و تحلیل داده‌ها پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه نهضت حسینی به عنوان الگویی جاودان برای مقابله با ظلم و فساد مطرح شده و پیام آن در تحولات جوامع انسانی همچنان زنده و مؤثر باقی مانده است.

کلمات کلیدی: ارزش‌های اخلاقی اجتماعی، سیدالشهدا(ع)، عاشورا، نهضت.

^۱ سطح دو، حوزه علمیه رضویه شهرستان خمینی شهر

مقدمه

نهضت سیدالشهدا (ع) به عنوان یکی از مهم‌ترین رخداد‌های تاریخ اسلام، نه تنها از منظر دینی و سیاسی، بلکه از حیث اخلاقی و اجتماعی نیز همواره مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران قرار گرفته است. با این حال، علی‌رغم وجود آثار متعدد درباره ابعاد مختلف عاشورا، تحلیل جامع و نظام‌مند ارزش‌های اخلاقی اجتماعی متجلی در این نهضت، همچنان با خلأ علمی مواجه است. امروزه با توجه به چالش‌های اخلاقی و اجتماعی جوامع اسلامی و نیاز به الگوهای الهام‌بخش برای اصلاح جامعه، بازخوانی و تبیین دقیق این ارزش‌ها بیش از پیش ضروری می‌نماید. از این رو، سوال اصلی این پژوهش آن است که اصول و مؤلفه‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع) کدام‌اند و این ارزش‌ها چه نقشی در اصلاح جامعه و پایداری هویت دینی مسلمانان ایفا کرده‌اند؟

هدف این پژوهش، تبیین علمی مفاهیم اخلاق، اخلاق اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی اجتماعی با تکیه بر منابع اسلامی و تحلیل جایگاه و تجلی این ارزش‌ها در رفتار و مدیریت اجتماعی امام حسین (ع) و یارانش است. همچنین مقاله می‌کوشد با ارائه یک چارچوب نظری منسجم، نقش الگویی نهضت عاشورا را در ارتقای سلامت اخلاقی و اجتماعی جوامع معاصر برجسته سازد.

ضرورت انجام این تحقیق از دو جهت قابل تبیین است: نخست، نیاز روزافزون جوامع اسلامی به بازخوانی و احیای الگوهای اخلاقی-اجتماعی برای مقابله با بحران‌های اخلاقی، بی‌عدالتی و تفرقه؛ دوم، اهمیت الگوبرداری از سیره امام حسین (ع) و یارانش به عنوان نمونه‌های بارز تحقق عملی ارزش‌های اخلاقی در شرایط بحرانی و ظلم‌ستیزی. این پژوهش می‌تواند با تکیه بر آموزه‌های عاشورا، راهکارهایی علمی و کاربردی برای اصلاح اجتماعی و تحکیم هویت دینی ارائه دهد.

در زمینه ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع)، آثار متعددی منتشر شده است که هر یک از زاویه‌ای خاص به موضوع پرداخته‌اند. از جمله: کتاب «حماسه حسینی» اثر مرتضی مطهری به تحلیل ابعاد معرفتی، اخلاقی و اجتماعی نهضت عاشورا می‌پردازد. همچنین، کتاب «اخلاق اسلامی» نوشته محمدتقی مصباح یزدی و همکاران، به تبیین مبانی و اصول اخلاق اجتماعی در منابع اسلامی و

ارتباط آن با سیره معصومان (ع) اختصاص یافته و ضمن بررسی مفاهیم کلیدی، به اهمیت اخلاق اجتماعی در ساختار جامعه اسلامی اشاره می‌کند.

کتاب «حضرت امام حسین علیه السلام و اصلاحات اجتماعی» تألیف عباسعلی سلطانزاده، با رویکردی تطبیقی، به بررسی ابعاد اصلاحی قیام امام حسین (ع) می‌پردازد. همچنین کتاب «جلوه‌های اخلاقی و تربیتی قیام امام حسین (ع)» اثر رضا علی کرمی، به صورت تخصصی به بررسی جنبه‌های اخلاقی و تربیتی واقعه عاشورا و قیام امام حسین (ع) می‌پردازد. علاوه بر این، در کتاب «عاشورا شناسی» نوشته محمد اسفندیاری، به بررسی و تحلیل اهداف قیام امام حسین (ع) در واقعه عاشورا پرداخته است. با وجود این آثار ارزشمند، پژوهشی که به طور جامع و نظام‌مند، با رویکرد تحلیلی-توصیفی و مبتنی بر چارچوب مفهومی اخلاق اجتماعی، به تبیین و تحلیل علمی ارزش‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع) بپردازد، کمتر به چشم می‌خورد. پژوهش حاضر در پی پرکردن این خلأ علمی و ارائه تحلیلی جامع و روشمند از موضوع است تا زمینه‌ای برای مطالعات تطبیقی و کاربردی در حوزه اخلاق اجتماعی و اصلاح جامعه اسلامی فراهم آورد.

این پژوهش، در چند بخش سامان یافته است: در بخش نخست، مبانی نظری و مفهوم‌شناسی اصطلاحات کلیدی همچون اخلاق، اخلاق اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی اجتماعی بررسی می‌گردد. در بخش دوم، اصول و مؤلفه‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع) مورد تبیین قرار می‌گیرد. در بخش سوم، آثار و پیامدهای اجتماعی این ارزش‌ها در جامعه اسلامی تحلیل می‌شود. در نهایت، مقاله با نتیجه‌گیری و ارائه دستاوردهای نظری و کاربردی پژوهش به پایان خواهد رسید.

۱. مبانی نظری، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

بررسی ارزش‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع) مستلزم شناخت دقیق و علمی مفاهیم بنیادین اخلاق، اخلاق اجتماعی و چارچوب نظری مرتبط با آن‌ها است. این بخش به تعریف دقیق اصطلاحات کلیدی، مرور مبانی نظری اخلاق اجتماعی در منابع اسلامی و جایگاه آن در نهضت عاشورا می‌پردازد و با ارجاع به منابع معتبر، پایه‌ای علمی برای تحلیل بخش‌های بعدی فراهم می‌آورد. شناخت این مفاهیم امکان درک عمیق‌تر نقش اخلاق در شکل‌گیری جامعه‌ای سالم و عدالت‌محور را فراهم می‌کند.

۱-۱ مفهوم اخلاق اجتماعی

اخلاق در لغت به معنای خوی‌ها و سجایای نفسانی است.^۱ در اصطلاح فلسفی و دینی، اخلاق مجموعه‌ای از فضایل و رذایلی است که به هدایت رفتار انسانی در مسیر کمال الهی می‌انجامد.^۲ اخلاق اجتماعی شاخه‌ای از اخلاق است که به تنظیم روابط میان افراد در جامعه می‌پردازد. فرهنگ عمید آن را «مجموعه‌ای از اصول و قواعد اخلاقی در روابط اجتماعی» تعریف می‌کند.^۳ در نگاه اسلامی، اخلاق اجتماعی بستر اصلی تحقق عدالت و کرامت انسانی است.

۲-۱ مفهوم ارزش‌های اخلاقی اجتماعی

ارزش‌های اخلاقی اجتماعی: این اصطلاح به مجموعه‌ای از فضایل اخلاقی مانند عدالت‌خواهی، صداقت، ایثار، وفاداری و تعاون اطلاق می‌شود که موجب همبستگی و سلامت جامعه می‌گردند.^۴ فرهنگ عمید ارزش‌های اخلاقی اجتماعی را «مجموعه‌ای از اصول و فضایل اخلاقی که در رفتارهای اجتماعی به کار گرفته می‌شود» تعریف کرده است.^۵

۳-۱ مفهوم نهضت

نهضت در لغت به معنای قیام و حرکت هدفمند است.^۶ در اصطلاح سیاسی-اجتماعی، به حرکت جمعی و آگاهانه‌ای اطلاق می‌شود که در راستای اصلاح یا تغییر نظم موجود شکل می‌گیرد. نهضت عاشورا نمونه بارز چنین حرکتی در تاریخ اسلام است، یک حرکت آگاهانه علیه استبداد و انحراف در دین که امام حسین (ع) برای احیای اسلام ناب و بازگشت جامعه به سیره نبوی آغاز کرد.^۷

^۱ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲، ص ۱۲۰

^۲ مصباح یزدی و همکاران، اخلاق اسلامی، ص ۸۸

^۳ عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۱، ص ۳۴۵

^۴ شیروانی، اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن، ص ۷۴

^۵ عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۲۱۰

^۶ معین، فرهنگ فارسی، ج ۴، ص ۵۴۳

^۷ مطهری، حماسه حسینی، ج ۱، ص ۳۶

۴-۱ جایگاه اخلاق اجتماعی در اسلام و نهضت سیدالشهدا (ع)

اسلام دینی اجتماعی است که علاوه بر فضایل فردی، به روابط اجتماعی و اخلاقی اهمیت فراوان می‌دهد. قرآن کریم و روایات معصومان (ع) معیار و اصول اخلاق اجتماعی را به تفصیل بیان کرده‌اند. اخلاق اجتماعی در قرآن کریم و سنت معصومان جایگاه بس والایی دارد. از جمله اینکه در قرآن: به عدالت: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ»^۱، امر به معروف و نهی از منکر: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ»^۲ و کرامت انسانی: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»^۳ تاکید شده است.

از دیدگاه امام علی (ع)، جامعه بدون عدالت و مسئولیت‌پذیری فرو می‌پاشد.^۴ امام حسین (ع) نیز دقیقاً بر مبنای همین اصول، قیام کرد تا کرامت انسانی و عدالت اجتماعی را احیا کند.

نهضت امام حسین (ع) نمونه بارزی از تحقق اخلاق اجتماعی در عمل است. امام حسین (ع) با پایبندی به اصولی چون عدالت‌خواهی، صداقت، ایثار، وفاداری، عفو، ادب و احترام، نه تنها در رفتار فردی بلکه در مدیریت اجتماعی و مواجهه با بحران‌ها، اخلاق را محور قرار داد. ایشان حتی در برابر ظلم و تهدید، از رعایت کرامت انسانی و اخلاق اجتماعی کوتاه نیامدند و این ویژگی‌ها موجب شد عاشورا به الگویی ماندگار برای جوامع اسلامی و انسانی تبدیل شود.^۵

۵-۱ مبانی معرفتی نهضت عاشورا

نهضت عاشورا صرفاً یک واکنش عاطفی یا سیاسی به ظلم نبود، بلکه حرکتی ژرف و هدفمند بود که بر بنیادهای معرفتی استواری بنا شده است. این قیام را می‌توان بر سه مبنای کلیدی تحلیل کرد: توحیدمحوری، عقلانیت اخلاقی، و سنت‌گرایی دینی. این سه مبنای چشم‌انداز فکری و معرفتی امام حسین (ع) را در مواجهه با تحولات اجتماعی و انحرافات دینی روشن می‌سازد.

^۱نحل: ۹۰

^۲آل عمران: ۱۱۰

^۳اسراء: ۷۰

^۴نهج البلاغه، نامه ۵۳

^۵مطهری، مجموعه آثار، ص ۱۱۰؛ طبری، تاریخ طبری، ج ۶، ص ۲۹۵

اقدامات ناجوانمردانه‌ای همچون بستن آب بر یاران امام، کشتن کودکان و اسیر کردن زنان، به شدت مورد نفرت عمومی قرار گرفت و این امر موجب شد که یزید نزد مردم منفور شود.^۱ این رسوایی سیاسی، زمینه‌ساز بیداری اجتماعی و تقویت روحیه مقاومت در برابر ظلم گردید.^۲

۲-۳ بیداری اجتماعی و فرهنگی

قیام امام حسین (ع) موجب بیداری اجتماعی و فرهنگی در جامعه اسلامی شد. این نهضت مردم را نسبت به حقوق خود آگاه ساخت و آنان را به مقابله با استبداد و تبعیض فراخواند.^۳ عاشورا به عنوان نقطه عطفی در تاریخ اسلام، فرهنگ مقاومت و ایثار را در میان مسلمانان نهادینه کرد و آنان را به حفظ ارزش‌های دینی و انسانی تشویق نمود.^۴ این بیداری فرهنگی، موجب شد که آموزه‌های اخلاقی و دینی به صورت عملی در جامعه جاری و حرکت‌های عدالت‌خواهانه در طول تاریخ شکل گیرد.

۳-۳ تقویت روحیه ایثار و فداکاری

از دیگر آثار اجتماعی نهضت حسینی، تقویت روحیه ایثار و فداکاری در جامعه است. امام حسین (ع) و یارانش با جانفشانی در راه حق، الگویی از فداکاری برای نسل‌های آینده به جا گذاشتند. این روحیه موجب شد که جنبش‌های آزادی‌خواه و عدالت‌طلب در طول تاریخ از نهضت عاشورا الهام گرفته و با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی، به مبارزه با ظلم و فساد ادامه دهند.^۵ ایثار حسینی، به عنوان نمادی جهانی، همواره انگیزه‌بخش افراد و گروه‌های مختلف برای ایستادگی در برابر ظلم و بی‌عدالتی بوده است.

۴-۳ ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی

نهضت عاشورا با ترویج ارزش‌های اخلاقی، زمینه‌ساز ایجاد وحدت و همبستگی میان مسلمانان شد. این قیام، مکتب تشیع را به عنوان جریان عدالت‌طلب و حق‌مدار در دل جامعه اسلامی تثبیت کرد و

^۱ انصاریان، نگاهی به مقام امام حسین (ع)، ص ۲۰-۲۲

^۲ شفيعی مازندرانی، عاشورا حماسه جاوید، ص ۴۵

^۳ همان، ص ۵۰

^۴ انصاریان، نگاهی به مقام امام حسین (ع)، ص ۲۵

^۵ شفيعی مازندرانی، عاشورا حماسه جاوید، ص ۵۵

موجب نفوذ عمیق این مکتب در میان مردم گردید.^۱ علامه طباطبایی در تفسیر المیزان تأکید می‌کند که عاشورا موجب اتحاد و همبستگی مسلمانان در برابر ظلم شد و این وحدت، پایه‌گذار جنبش‌های بزرگ بعدی بود.^۲

۵-۳ تقویت فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر

از دیگر پیامدهای اجتماعی نهضت حسینی، احیای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در جامعه بود. امام حسین (ع) با قیام خود، این دو اصل اساسی اسلامی را در برابر حکومت ظالم بنی‌امیه برجسته ساخت و مردم را به اصلاح و بازگشت به ارزش‌های دینی فراخواند.^۳ این فرهنگ باعث شد تا جامعه اسلامی نسبت به فساد و ظلم حساس‌تر شده و در برابر آن واکنش نشان دهد.^۴

۶-۳ حفظ میراث عظیم اسلامی

نهضت عاشورا نقش مهمی در حفظ و انتقال میراث عظیم اسلامی داشت. امام حسین (ع) با ایستادگی در برابر انحرافات و تحریف‌های سیاسی و اجتماعی، اسلام ناب محمدی (ص) را حفظ کرد و راه را برای استمرار دین و فرهنگ اسلامی باز نمود.^۵ این نهضت، الگویی برای اصلاح و بازسازی جامعه اسلامی در برابر انحرافات و فسادهای سیاسی بود که در دوران پس از پیامبر (ص) شکل گرفته بود.^۶

^۱ مطهری، حماسه حسینی، ج ۱، ص ۲۵۰

^۲ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۱، ص ۳۵۵

^۳ مطهری، حماسه حسینی، ج ۱، ص ۲۷۰

^۴ انصاریان، نگاهی به مقام امام حسین (ع)، ص ۳۵

^۵ طبری، تاریخ طبری، ج ۶، ص ۳۰۴

^۶ انصاریان، نگاهی به مقام امام حسین (ع)، ص ۴۰

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی و تبیین ارزش‌های اخلاقی اجتماعی در نهضت سیدالشهدا (ع) انجام شد. نتایج این بررسی علمی نشان می‌دهد که نهضت عاشورا، فراتر از یک رخداد تاریخی-سیاسی، تجلی‌گاه اصول بنیادین اخلاق اجتماعی در بستر جامعه اسلامی است. تحلیل مبانی نظری و مصادیق عینی این قیام، حاکی از آن است که امام حسین (ع) و یاران ایشان با تکیه بر سه مبنای معرفتی توحیدمحوری، عقلانیت اخلاقی و سنت‌گرایی دینی، الگویی جامع از ارزش‌های اخلاقی اجتماعی را در عرصه عمل به منصه ظهور رساندند.

مطالعه تطبیقی منابع اسلامی و تاریخی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های اخلاقی همچون عدالت‌خواهی، کرامت انسانی، ایثار، وفاداری، عفو، صداقت، ایمان و صبر، به عنوان ارکان اصلی این نهضت، در سخت‌ترین شرایط و در مواجهه با بحران‌های اجتماعی و سیاسی، محور رفتار فردی و جمعی امام حسین (ع) و یارانش بوده است. این ارزش‌ها، نه به صورت شعارهای انتزاعی، بلکه در قالب کنش‌های عینی و ملموس در صحنه کربلا تجلی یافت و الگویی عملی برای اصلاح اجتماعی، مقابله با ظلم و فساد، و ارتقای همبستگی و سلامت جامعه ارائه کرد.

یافته‌های این پژوهش همچنین آشکار می‌سازد که نهضت عاشورا با تأکید بر پیوند ناگسستنی میان اخلاق فردی و اجتماعی، نشان داد که تحقق جامعه‌ای عادلانه و متعالی، مستلزم پایبندی به اصول اخلاقی در تمام سطوح زندگی اجتماعی است. امام حسین (ع) (با قیام خود، نه تنها مرزهای اخلاق نظری را به عرصه عمل کشاند، بلکه نشان داد که اخلاق اجتماعی، عامل اصلی پایداری و بقای جوامع انسانی است و فقدان آن، به فروپاشی ارزش‌های انسانی و دینی می‌انجامد.

از منظر کاربردی، این پژوهش تأکید می‌کند که بازخوانی و احیای ارزش‌های اخلاقی اجتماعی نهضت عاشورا در جوامع معاصر، نه تنها برای پاسداشت هویت دینی و فرهنگی مسلمانان ضروری است، بلکه می‌تواند راهگشای حل بسیاری از معضلات اخلاقی و اجتماعی امروز باشد. به عبارت دیگر، عاشورا به مثابه یک الگوی اخلاقی-اجتماعی، ظرفیت بالایی برای بازسازی نظام ارزشی جوامع اسلامی و انسانی دارد و می‌تواند چراغ راه اصلاحات اجتماعی و فرهنگی قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. ابن طاووس، سیدبن طاووس، **اللهوف علی قتلی الطفوف**، قم: انتشارات دارالاسوه، ۱۴۱۷هـ ق.
- ۲. انصاریان، حسین، **نگاهی به مقام امام حسین(ع)**، قم: دار العرفان، چاپ اول، ۱۳۹۱ هـ ش.
- ۳. بهشتی، ابوالفضل، **اخلاق و معنویت در نهضت عاشورا**، قم: موسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۴۰۰ هـ ش.
- ۴. بهشتی، ابوالفضل، **فلسفه و عوامل جاودانگی نهضت عاشورا**، قم: موسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۲ هـ ش.
- ۵. خمینی، سیدروح اله، **صحیفه امام**، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ هـ ش.
- ۶. خوارزمی، محمدبن محمود، **مقتل الحسین(ع) للخوارزمی**، قم: انتشارات انوارالهدی، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ هـ ش.
- ۷. دشتی، محمد، **فرهنگ سخنان امام حسین(ع)**، قم: موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین(ع)، چاپ ششم، ۱۳۹۰ هـ ش.
- ۸. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵ هـ ش.
- ۹. سبحانی، جعفر، **فروع ابدیت**، قم: بوستان کتاب، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۵ هـ ش.
- ۱۰. سیفی، فاطمه؛ خارستانی، اسماعیل، **بررسی اهداف، اصول و روش های تربیت اخلاقی از منظر امام حسین(ع)**، نشریه مطالعات اخلاق کاربردی، دوره ۵، شماره ۲۰، ۱۳۹۴ هـ ش.
- ۷۳-۱۰۳
- ۱۱. شفیعی مازندرانی، سیدمحمد، **عاشورا حماسه جاوید**، تهران: انتشارات مشعر، چاپ اول، ۱۳۸۲ هـ ش.

۱۲. شیروانی، علی، اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن، قم: دارالفکر، چاپ پنجم، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۳. طباطبایی، سیدمحمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه. ق.
۱۴. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹ ه. ش.
۱۵. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: فرهنگ نما، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۷. مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، مصحح: محمد فؤاد عبدالباقی، قاهره: دارالحديث، ۱۴۱۲ ه. ق.
۱۸. مصباح یزدی، محمدتقی؛ فتحعلی، محمود؛ صادقی، حسن، اخلاق اسلامی (برگرفته از آثار آیت الله محمدتقی مصباح یزدی)، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۳ ه. ش.
۱۹. مصباح یزدی، محمدتقی؛ فتحعلی، محمود؛ صادقی، حسن، اخلاق اسلامی (برگرفته از آثار آیت الله محمدتقی مصباح یزدی)، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۳ ه. ش.
۲۰. مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۳ ه. ش.
۲۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: انتشارات صدرا، چاپ یازدهم، ۱۳۸۶ ه. ش.
۲۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸ ه. ش.